

ADAVANE!

Oficala organo dil Ido-Societo Hispana

Septembro - oktobro 2004 - idosocietohispana@yahoo.com - numero 5

RADIATIVA

MATERIO

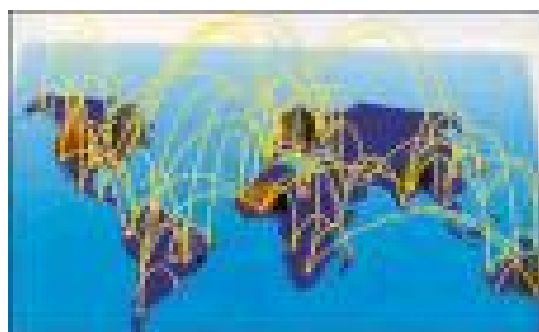
Radiativa
atomi

VOYAJI TRA
LA TEMPO

LA LAZERO

Riski en
INTERRETO

HOROSKOPO

da Profesoro

Yoshida Alexandrakis

Adavane!

Numero 5, septembro - oktobro 2004. Editita en Hispania. Gratuita exemplero. Adavane! esas oficala organo dil Ido - Societo Hispana (adreso postala: Claveles 6, E-24400 Ponferrada, Hispania; interretala adreso: idosocietohispana@yahogroups.com). Redakteri: La Direktanta Komitato dil I.S.H.

Singla publikigita artiklo apartenas al autoro qua signatas olu.

Kunlaborez

Kunlaborez per sendar artikli en Ido, od en la Hispana pri Idala temi, al inter-retala postobuxo: idosocietohispana@yahogroups.com . Adavane! havos irgakaze la yuro publikigar la sendit artikli o ne publikigar oli. Adavane! esas gratuita revuo, do Adavane! nulakaze pagos por artikli o verki sendita por publikigo, nam irgu ya aceptas sendar oli gratuite. Anke la redakteri multe prizus vua kritiki e sugestii.

Idala ret-pagini da Hispaniani

<http://es.geocities.com/kanaria1973>

<http://es.geocities.com/krayono>

<http://es.geocities.com/lamashino>

<http://usuarios.lycos.es/novajeti>

da Adrián Pastrana, ISH-ano.

da Fernando Tejón, ISH-ano.

da José Miguel López, ISH-ano.

da Antonio Padilla, ISH-ano.

Kontenajo di la numero 5ma

Frontispico.....	1	Riski en interreto.....	7
Adavane.....	2	La lazero.....	9
Kunlaborez.....	2	Gramatiko.....	10
Idala ret-pagini da Hispaniani.....	2	Literaturo.....	13
Kontenajo di la numero 5.....	2	Horoskopop.....	17
Kartuno.....	2	La ludeyo.....	18
La radiaktiva atomi.....	3	Termini klarigenda pri UMTS.....	19
Voyaji tra la tempo.....	6	Adio!.....	19

Kartuno

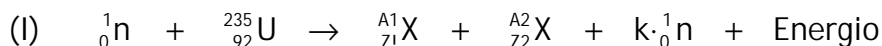
Kartuno-texto insertita da Fernando Tejón, I.S.H.-ano.

Nukleala energio: la radiaktiva atomi

Historio

Ye la duesma di decembro 1942, dum la duesma milito mondala, Enrico Fermi e lua kunlaboranti sukcesis ye la unesma intencita nukleala rupto katenizita. La experimento eventis en kelero di la universitato dil urbo Chicago. Caforme la inquesti pri la konstituco di la atomo-nukleo duktis la ciencisti aden nova mondo. Certe de ta dio la mondo ja ne esas la sama kam antee.

Quon eventis pro frapar violentoze la nukleo di la atomo uranio per neutroni lansita kom projektilli? On observis lor la shoko nukleidi di qui maso esis cirkum duima parto di la maso di la uranio-atomo frapita. Danke la preciza e nombroza informi pri la antea experimento da Otto Hahn e kunlaboranti, Lise Meitner ed Otto Frish tote korekte komprenis quon eventabas dum la shoko e la posa konsequi. Yen oli per kemiala simboli:

Quo esas ${}^{238}_{92}\text{U}$?

92 (Z) esas la atomo-numero, to esas, la nombro de protoni kontenanta en la nukleo.

238 (A) esas la maso-numero, to esas, la nombro de neutroni plus la nombro de protoni. Cakaze $238 - 92 = 146$ neutroni esas en la nukleo.

Ma on obtenas plu multe kam du nova nukleidi de la uranio-atomo. Unesme on obtenas multega quanteso di energio (kom exemplo suposez ke ek reakto kemiala, exemple la kombusto di benzino, on obtenas energio di qua grandeso esas 1; per nukleala reakto on obtenas energio di qua grandeso esas plu multe kam 200 milioni!). Duesme on obtenas anke neutroni. La energio esas importanta pro lua utileso, ma pro singla shoko neutrono-uranio genitesas 2-3 neutroni qui povas itere shokar e ruptar altra uranio-atomi. Do singla nukleala reakto provokas adminime altra nukleala reakto: on povas dicar cakaze ke la nukleala reakto esas katen-reakto.

Evidente en 1942, dum la duesma mondala milito, on pensis unesme pri quale uzar la enorma quanteso di energio produktita por konstruktar destruktivega bombi. Tamaniere la USA-ani developis Manhattan-projeto qua sukcesis explozar Pu-239-bombo en dezerto (Alamogordo). La duesma bombo (U-235) uzesis por destruktar complete la japona urbo Hiroshima e lua habitantaro; la triesma (Pu-239) explozis super la desfortunoza urbo japona Nagasaki. La bombi falis ek USA-ana avioni ed explozis plura metri super la sulo, en la aero. Taforme la destrukto-povo esas plu granda kam explozar la bombi an la sulo. Ante sufrar triesma nukleala bombo-explozo Japonia kapitulacis.

Izotopi

Oli esas atomi di qui nombro de protoni esas la sama, ma oli havas diferanta nombro de neutroni, do diferanta maso. Exemple U-235 (143 neutroni) ed U-238 (146 neutroni).

Rezulti dil inquesti

Fortunoze por la homaro la rezulti dil inquesti esis plu multa kam la posiblesi por konstruktor bombi. Yen oli:

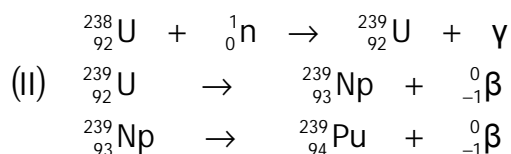
- 1- La uranio-atomi quin onu trovas en la naturo, en mineyi, esas kom du diferanta izotopi. La unesma izotopo, U-235 (0,7%), esas uzebla por produktar energio utila per shokesar da neutroni. La duesma izotopo, U-238 (99,3%), nur esas utila por energio-produkto per shoko da tre energioza neutroni, per neutroni di qui kinetika energio esas plu granda kam 1,1 MeV. Pluse la U-238-atomi absorbas la neutroni di qui kinetika energio havas grandeso de 6 eV til 1 keV, do ol impedas la neutroni shokar altra U-atomi e produktar nova rupti, do plusa energio.

Kinetika energio

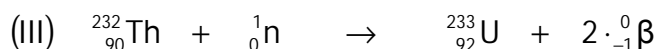
Ol esas la energio di objekti qui havas maso e rapideso ne nula:

$$K = \frac{1}{2} \cdot m \cdot v^2$$

- 2- Ulafoye, pos neutroni-shoko a U-238-atomi, on obtenas nova kemiala elemento, plutonio (Pu), di qua izotopo Pu-239 anke onu povas uzar por produktar energio samamaniere kam produktas ol la U-235-atomi:

- 3- La neutroni obtenita ek la antea reakti havas plura diferanta energio kinetika inter oli. Rare la energio esas plu granda kam 10 MeV, kustumale ol esas cirkum 2 MeV. La neutroni povas ekirar la metala surfaco sen shokar uranio-atomi, shokar sur uranio-atomi e produktar energio lor la atomo-rupto od absorbesar da U-238-atomi e produktar nula profito.
- 4- La uranio quon onu trovas en mineyi havas tro granda quanteso de U-238, do la iniciita nukleala reakti nultempe povas durigar su ipsa nam la U-238-atomi absorbas la maxim granda parto ek la produktita neutroni sen produktar energio, quale sika sponjo absorbas aquo.
- 5- Esas en la naturo altra atomi qui onu povas uzar nedirete por obtenar energio. La elemento thorio genitas U-233 qua produktas energio quale la U-235-atomi:

Nukleala reakteyi segun energio di la neutroni uzata.

- 1- Rapida: On uzas energioza neutroni, qui havas granda kinetika energio. Parto ek la neutroni reaktas segun (I) por obtenar energio utila ed altra parto segun (II) por obtenar plutonio-atomi anke uzebla por la sama skopo, to esas, ek uranio on obtenas

energio ed nova atomi qui ne esas ne-utila rezidui, nam oli anke povas reaktar per neutroni-shoki por obtenar itere plusa energio. Por agar taforme, la uranio uzebla mustas kontenar adminime 50% de U-235.

- 2- Termika: On uzas materialo (D_2O , H_2O o karbo kom alotropo grafito) por lentigar la neutroni qui havas tro granda rapideso, to esas, tro granda kinetika energio. La lenta neutroni reaktas prefere segun (I) kam (II), do on ne obtenas Pu-239 uzebla, ma on povas uzar uranio naturala od poka richigita ye U-235.

Rezumo

La atomi uzebla por obtenar energio per nukleala rupto esas:

- U-235. Ol esas kom mikra parto ek la uranio naturala (U-235 + U-238), 0,7 %. Por separar la du izotopi on devas uzar tre chera fizika metodi, do freque vice separar tote oli on richigas la naturala uranio ye U-235 til % ekonomiale profitoza.
- Pu-239. Ol obtenesas per la reakti (II). On devas separar la Pu-239 obtenita ek la cetera atomi per kemiala metodi.
- U-233. On povas transformar la Th-232-atomi a U-233-atomi segun reakto (III). Tote fortuneze esas en la surfaco Teral plu multa quanteso de Th-232 kam de uranio irgaforme kune.

Opiniono dil artiklo-autoro

Nulu prizas la danjeroza materiali, anke ne me ipsa. Evidente la radiaktiva materiali povas esar danjeroza ma korekte uzita esas tre utila, vere nekareebla. Pos plura yari desprizante la nukleala energio nun ol itere meritas ke ni reflektez serioze, pri lua utileso en nia mondo qua pokope, ma sencese, varmigas su ipsa pro la CO_2 produktita ek la petrol-kombustebli uzata por produktar energio. On devas uzar anke altra energii samatempe, exemple ek la venti, ek la maral ondi, ek la suno... ma vere la unika alternativa energio vice la petrol-energio, por produktar elektro-fluo suficanta til la suceso di la nukleala reakti per hidrogeno (similaforme kam eventas en la steli) esas la energio per nukleo-rupto. Desfortuneze la inquesti pri la nukleala energio per unigar hidrogeno-atomi (sen danjeroza rezidui, segun la ciencisti) ne avancas tam rapide kam ni omna deziras.

Ne esez naiva quale personi qui pro ne-savo opinionas ke nukleala energio esas utila simple por fabrikar bombi. Tote kontree on povus uzar la uranio e la plutonio uzita por konstruktar bombi e guidebla fuzei por produktar utila energio vice por ocidar personi.

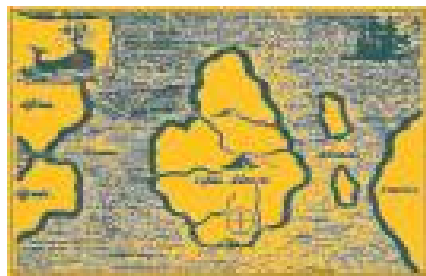

Voluntez pensar pri la nukleala energio altramaniere, amikale, kom vere necesa ed utila por la homaro, nam vere ne esas alternativo.

Artiklo da Fernando Tejón, I.S.H.-ano.

Voyaji tra la tempo

Existas misterii pri anciena granda civilizuri, precipue pri la Egiptiana. En tre anciena Egiptia existis primitiva rurala kulturo, subite aparis la tre alta Egiptiana civilizuro sen irga mediata periodo. On facas sennombra konjekti por explikar ita nekredibla evoluciono. Pos ita subita kolmo komencis pokopa dekada. La tre anciena Egiptiani posedis instrumenti ed objekti qui kelkafoye indikis plu granda teknikala savo kam nia. Existas ne-ortodoxa historiisti (ne-aprobata da lia kolegi) qui supozas ke ica teknologio, savo e kulturo adportesis da Exter-Terani. Ico per su ipsa ne esas stulta ideo, pro quo ne? Forsan nia fora ancestri vizitesis da Exter-Terani. Ma ni ne havas vera pruvu nek irga konoco pri Exter-Terala civilizuri e kulturi. Altra ne-ortodoxa historiisti pensas pri restaji di tre anciena civilizuri desaparinta (e.g. Atlantida) di qui la posvivanti docabus lia savo a la anciena Egiptiani ed anke ad anciena sud-Amerikana populi. Ankorefoye, ico esas posibla, quankam on ne intelektas bone pro quo ica tre alte evolucioninta populi koloniigabus nur Egiptia o parti di sud-Amerika e ne la tota mondo, ma forsan ne esis posibla agar altramaniere.

Tamen, existas altra hipotezo quan nur tre poka personi audacas aludar, pro ke ol semblas esar tro extravaganta e ne-versimila, nome olta di voyajeri tra la tempo. Forsan en ankore tre fora futuro proxim ye la tempo dil mondo-fino homi qui deskovrabis la savo e la cienco voyajar tra la tempo ekmigr(is)(os) ad anciena Egiptia. Lore li adport(is)(os) granda parto de lia savo e tekniko a la primitiva rurani di Egiptia e docos li. Tale povus esar la origino di plura anciena tre brilanta civilizuri tra la mondo.

Certe ita hipotezo esas tre extravaganta, ma ol ne esas plu absurda kam olta dil Exter-Terani o di posvivanti di Atlantida od ulo simila. La voyajeri tra la tempo esas forsan inter ni. Ja lor la epoko di imperiestro Nero (54-68 p.K.) viro qua ofrabis stranja objekto al imperiestro questionesis dal policani. Lu fine konfesis ke il venas de tre fora tempo en la futuro kande la Romana Imperio ne plus existos depos longa tempo. Voyaji tra la tempo esas probable posibla ma segun kompleksa e defacile efektigebla kondicioni. La docisti dil tre anciena Egiptiani esis forsan nia pos-nepoti.

Artiklo da G.T. Romanin

Riski en Interreto

La interreto esas tre interesanta utensilo qua triumfis dum la lasta dek yari kom moyeno por laboro ed amuzado. Ma anke dum ica yari, nova interretala versioni di skroki difuzesis ye ica moyeno, trompante a multa personi. Tamen, la navigado per la interreto ne esas danjeroza se ula presorgi egardesas. Ulte, la nova legi pri skroki singlalande punisas harde ica trompi e do, singladie esas plu desfacila trompesar.

Hike, onu rezumos la chefa riski qui desfaciligas la navigado per la interreto e quale evitar oli.

La nedezirata e-posto, spamo

La recevo di ne dezirata e-posto nomesas spamo. "Apriori", recevir un nedezirata sendajo ne esas problemo. Ol povus efacesar senprobleme. Ma ye la sequanta dio, altra sendajo povus arivar a nia e-buxo. Ica fakto ja divenas jenema. Kustumale, multa e-buxi recevatas plura nedezirata sendaji singladie e ico ja esas vera problemo.

Efacar singladie dek sendaji esas tre jenema, ma se ni voyajus dum dek dii, kande ni retrovenabos, trovos cent nedezirata sendaji inter la autentika e-posto. Detektar la vera e-posto por efacar la nedezirata sendaji povesar longa tasko tre jenema por la domo-uzanto. Ma en la firmi la tempo esas pekunio, e do, efacar spamo esas chera tasko.

La domo-uzanti anke sufras singladie ica problemo. Kustumale, la publika e gratuita e-buxi quin omni uzas (Yahoo Mail, Hotmail, edc), posedas limitizita grandeso qua multafoye kompletigesas nur per la spamo. Altra grandega problemo nam la vera sendaji por ni nultempe arivos pro la kompletigo dil e-buxo.

Quale evitar ico? Bona konsilo esas ne prokurar nia autentika e-adreso kande ni registragas su en ret-situi ad qui ni ne fidas nam ula ret-situi vendas ica adresi a spam-senderi. Esas plubona krear gratuita konto en la servanti di Yahoo od Hotmail nur por kompletigar nia registragi. Ni uzos ica nova e-buxo nur kande ni bezonos ol.

Plu komplikata solvo esas uzor antispamo-filtri. Ol esas programi qui analizas nia e-posto e separas la vera e-posto ek la spamo. La maxim importanta servanti ja ofras gratuite ica uzenda filtri.

Sekura interretala komerco

Komprar per la interreto reputas tre danjeroza. La maxim difuzata pago-moyeno esas la kredito-karto di qua la numero ni devas prokurar kande facas interretala kompro. Ma se la skopo di la vendanta ret-situo esus la trompo, per nia kredito-karto esas posibla facile furto nia pekunio.

Ma existas altra grava risiko. Quankam la vendanta ret-situo esus sincera, kustumale la informeso voyajas ye la interreto en tala maniero, ke ula avancita uzanto povus obtenar la numero di nia kredito-karto sen tro multa desfacilaji. Tale, lu povus nove furto nia pekunio.

Lore, ka la solvo esas ne komprar per la interreto ? Me kredas ke no. Existas sistemi por sekurigar la interretala kompri. La chefa vendanti disponas "sekura pagini" en olua ret-situi. Ni vidas sekura pagino kande aparas mikra padloko en la suba parto dil navinganto-programo. La sekura pagini kriptografas la informeso (nia karto-numero) e olu atingas la servanto dil vendisto sen la posibleso di interretala furto.

Ma la sistemo esas mem plu kompleta. La servanto dil vendisto konektesas a banko en maniero ke la vendisto nuntempe konocas la numero-karto dil kompranto. La numero nur povos esar deskriptografota da nia banko (olu ya konocis ica numero antee) e olu transferos la exakta pekunio de nia konto a la konto dil vendisto. Tale, la kompro esas tre sekura.

Do, ante facar interretala kompro bezonesas inquestar se la vendo-sistemo dil vendisto esas sekura. Se ol esus tale, ne existas motivo por la sucio.

Komputorala virusi

La komputorala virusi ne esas ulo nova. Multa yari ante la mondala aparo di la interreto, la virusi ja esis tre grava problemo. La interreto nur ampligis la problemo, nam ol permisas plu rapida difuzo dil malicoza programi. Tamen dum la lasta yari, nova virusi developita esecale por la interreto aparis.

Ica nova virusi generale profitas vundebla programi quin ni uzas kustumale. Example, MS Internet Explorer esas la maxim populara programo pri navigado, ma ol kontenas mikra defekti nedetektita qui povas profiteras da experta uzanti por kredar malicoza programeto qua vundas la programaro dil komputoro. Ipsa ico eventas a multa granda programi qua exekutas en nia komputori.

La plubona maniero por protektesar kontre la komputorala virusi esas uzor bona antivirusi-programo. Tamen anke esas rekomendebla havar plusa presorgi. Exemple, multa virusi arivas per e-posto e sollicitas la exekuto di ula atachita arkivo por ganar pekunio facile o simple vidar ula bela yunino. Ico ya esas trompo e ica arkivo nultempe devas exekutesar. Altra bona konsilo esas aktualigar periodale la programaro instalita por efacar la defekteti detektita da la kreanti e ke nia komputoro divenez sekura.

Ula altra riski

La listo di riski ye la interreto esas granda ma bone protektita esas desfacila domajesar. Generale sempre oportas desfidar ad omna sendaji qui ofras ulo gratuite nam kustumale oli esas trompo. Example, populara skroko eventas en multa ret-situi qui ofras luranta konteni gratuite (tre difuzata en ret-situi por adulti). Se la uzanto navigus ye ica pagini per modumo, la ipsa ret-situo deskonektas la modumo sen avizo e pose konektas ol a nova telefon-numero di qua la preco esas tre chera. La uzanto duras navigar quale antee ma lu facas lo per granda kusto sen savar to.

Laste, memorez ke la interreto semblas multe la reala vivo: Nulu ofras ulo po nulo.

Artiklo da Antonio Padilla, I.S.H.-ano.

La lazero

Malgre ol ne esas tekniko qua kuracez maladesi, ma medikala instrumento, quale exemple la bisturio, la adporto dil lazero a la medicino esabas revolucionala. La lazero esas aparato qua produktas specala lumo, di unika koloro (ofte, reda) o nevidebla, qua kapablesas penetrar en la organismo e produktar determinita efekti.

La povo di streta ed intensa fasko di lumo

Irga domala lampo emisas quanteso de lumo plu granda kam mikra estetika lazero, exemple, ma ca dispersesas lumizante la chambro. Lualatere, la fasko di lumo dil lazero esas streta, intensa e ne dispersesas (esante tanta tenua, tranchas ye sekundimo sen domajar la sana tisuo cirkondanta). Olu povas esar di alta o basa potenteso - uli son kapablesas produktar milioni de wati per ne-perceptebla impulsajo - e, logikoze, quanta plu intenseso havas la lumo plu granda esas sua efekto e plu granda sua penetro-povo. (la maxim potenteso esas la uzata kom helpo o substitucanto dil bisturio). La lumo esas diferanta segun on stimulez elektrale kristalo, liquido o gaso: pro to la nesama sorto de lazeri. La maxim uzata esas: la duoxido de karbono (kom bisturio ed anke por kuraci dermatologia); la lasik (en okulala kirurgio); l'argono-lazero (en estetika kirurgio e angiologio); la helio-neono (en reumatologio) e la lazero neodimio-yag (por digestala endoskopii). La estetiko esas la specaleso qua uzabas la lazero dum la maxim tempo por eliminar makuli, korektigar rugi, eliminar la pilo e kuracar l'akneo.

Ma esas en la kirurgio ube ol havas maxim nombro ek uzi, nam, inter altri, esas speciale utila por kuracati kuracata per antikoagulivi pro ke to helpas a la developo di "neta" kirurgio, qua samtempe tranchas, kauterizas ed evitas sango-perdi (pro to, on multe uzas por extirpar benigna tumori e maligna lezuri, inflamiva e kistala).

Pluse, on uzas en preske omna medikala specalesi: generala kirurgio, kordiala, ginecologio, urologio..., ube la kuracato profitas pos-operaco plu kurta e multakaze lokala anestezio.

Kelkete pri historio, quale la laser aparis?

En 1917 Einstein ja intuicis la laser-energio e deskriptis olu parte. En 1951, la Usano Charles Hard Townes deskovris la "maser" e pro to recevis la premio Nobel di fiziko en 1964. Ol traktesas mikroondo-ampligajo per stimolata emiso de radiacajo. Per ca sama koncepto, la anke Usano Theodore R. Maiman kreis l'unesma radio di lazero-lumo en 1960 kande il laboris en la industrii di Howard Hugues. Ca unesma lazero esis mikra cilindro de rubino havante du centimetri di longeso. La lumo penetris interne la rubino danke spirala flash-lampo, di qui cintilifaji stimulis la produkto di fotoni (lumifanta partikli) per la proceso deskriptita da Einstein.

Da Adrián Pastrana, I.S.H.-ano.

Gramatiko

L'acentizo en Ido.

Quale dicesas tre juste en *Progreso*, I, 383, « La questiono di l'acento esas un ek le maxim desfacila, quan on devas solvar en linguo internaciona artificiala, se on volas konciliar maxim bone posible la regulozeso e la naturaleso. Unlatere, on devas havar regulo generala e simpla pri acentizo, e ne, quale en omna lingui, fidar a l'uzado kom sola regulo o guidilo. Altralatere, on devas respektar maxim ofte posible la « natural » acentizo di la vivanta lingui, por ne ofensar la fonetikal kustumi di lia adepti, ed igar la linguo internaciona leda e desaminda ad li. »

En I, 479, on remarkigis, ke « l'ortografio di l'internaciona vorti restas generale la sama en plura lingui, dum ke l'acentizo multafoye varias : ex.

I. *ortografîa*, R. *orthogrâphiya*, E. *orthôgraphy*; Hungara : *örtografia*.

D. *Agonîe*; I. *agonîa*; R. *agôniya*; E. *âgony*.

D. *Geologîe*; I. *geologîa*; R. *geolôgiya*; E. *geôlogy*; Hungara : *gêologia*.

Pos altra exempli, on propozis fixigar, ke : l'acento ne povos faltar sur la i, mem ne en la vorti : *agonio*, *alegorio*, *amfibio*, e. c. Ed on adjuntis : « Por enduktar to, on devus establisar aparta regulo, nome, ke on ne povas acentizar la i en la songrupi io, ia (anke ie). »

En II, 8, pri la regulo dil acentizo en *neutral* (acento sur la vokalo avan la lasta konsonanto) on igis atencar, ke ta regulo, se ni adoptus lu, devus aplikesar anke ad altra finali kam ia, io, nome ad omna radiki qui finas per vokalo : *aleo*, *ideo*, *lineo*, *tineo*, *manuo*, *sexuo*, *rituo*, *precipue*; ed ol transportus, en omna vorti, l'acento sur la *prelasta* silabo di la radiko.

Pluse la regulo esas kelke ambigua : « la lasta konsonanto » ... kad *di la radiko*, o *di la vorto*? Se : « di la vorto », to chanjus la loko di l'acento en l'akuzativo (*homôn* vice *hômô*) e precipue en la verbal formi : *amâs*, *amîs*, *amôs*... Nur l'infinitivi esus lore konforma a la general regulo. Se : « di la radiko », on devas definar la radiko, plu juste la *radikalo* di singla vorto : ex. en *amanta*, *amesos*, *am* esus la radiko, e *amant*, *ames*, la radikalo; en *lumizo*, *lumiziva*, *lumiziveso*, *lum* esus la radiko, e *lumiz*, *lumiziv*, *lumizives* la radikali. Ka to ne esus komplikajo e desfacilajo por la lernanti?

En II, 583, Sro OTTO JESPERSEN, per fundamental e detaloza artiklo klarigis admirinde la questiono. Il dicitis :

« La exempli alegata da Sro DE JANKO tre bone demonstras, ke esus komplete neposibla trovar acentizo naturala por omna populi, pro ke omna imaginebla sistemi esas reprezentata en nia lingui, ed ultree, omna speci de nesistemo o de to quo aparas adminime tala, exemple l'Angla. Mem la maxim internaciona vorti ofte prizentas variiva acento, quale E. *châracter*, D. *Charâkter*, F. *caractère*; isl., hung., e finl. *filosofi(a)*, E. *philôsophy*, R. *filosôfiya*, F. D. *philosophie*; e mem en geografial nomi ni trovas simila diferi, ex. : isl., hung. e finl. *Âmerika*, D. E. *Amêrika*, F. *Amérique*...

En linguo havanta strukturo simila a nia, on ne povas strikte e sole aplikar la unesala principo, acentizante sempre la lasta silabo, pro ke ol esas, en preske omna vorti,

senvalora finalo (vokalo di nura gramatika valoro), e tamaniere on ruptus komplete la valorprincipo.

Pezigante la prelasta silabo, on kontentigas grandaparte la unesma tendenco, ed en granda nombro de vorti anke la valorprincipo, pro ke *nul* esas la maxim grava parto di *nule*; tale anke *kâra, vôrto, mûlti, sêmblas, atrâkto*, e. c. En altra vorti, quankam la prelasta ne povas dicesar la maxim valoranta od importanta por la signifiko, la sama acentizo esas tote ne evitebla pro la karaktero esence romanika quan la linguo posedas; nulu propozus altra pronunco kam *acênto, detrimênto, exêmplo, hiacînto, exâkta, krokodîlo, pelikâno* e sennombra altri.

Esas do naturala, ke la maxim multi favoras acento sur la prelasta; la questiono esas nur, kad on devas establisar ecepti. »

Citinte 34 vorti per ica regulo acento « sur silabo qua aparas nenaturala a multa homi », Sro JESPERSEN *questionas* :

« Kad on devus modifikar la regulo ed acentizar la triesma de la fino? Me respondas : no. Unesme pro ke to komplikus la linguo. Duesme, pro ke omni ti qui savas la Franca konocas ja acentizi quale *consûl, gondôle, publîc, Amerîque, lyrîque, splendîde*; e. c., sen esar shokata per oli. Triesme, pro ke en multa kazi vorti derivata de ca vorti aquiras naturale duesmagrada acento sur la silabo « qua devas portar l'accento » : *pôpulôza, sîmulânta, sîmilêso, pûblikîgo, Amêrikâno, spîritîsmo*; e. c. »

Pri la acento il indikas plura reguli inter qui on povus selektar. Ma il judikas la sequanta kom la maxim bona :

La prelasta vokalo, ecepte ke en *plursilaba* radiki, *i* e *u* nemediate avan altra vokalo ne povas portar acento...

La vorto « plursilaba » esas necesa, pro ke sen ol on havus nula regulo pri *pîa, nîa*, e. c...

Ta regulo « konkordas en maxim multa kazi kun la valorprincipo. Ol evitas acento sur *patrôn, niân, amas*.

Ol esas facile memorenda e aplenda sen presupozar ula ciencala konoci pri « mivokali » o pri latina od altra acentoregulî. Esas vera ke en klaso 3 (*irônio, akadêmio, simfônio, filozôfio, melôdio, teôrio*, e. c.) ni havas acento qua semblas nenaturala, ma on devas memorar, ke on havas kelka nenaturalaji, irge qua regulo adoptesas, ed anke, ke per ca regulo la ritmo konservas acento (miforta) sur la sama silabo kande on adjuntas finalo :

melôdio, melôdiôza.
irônio, irôniâla.
sêxuo, sêxuâla.

sôcio, sôciâla, sôciêto.
gênio, gêniâla.

Multa ek ta derivaji konkordas kun la acentizo en naturala linguî, kp. E. *melôdious*, D. *melôdish*; E. *sôcial*, D. *sôcial*; E. *irônic*, D. *irônish*; E. *ceremônious*, *sêxual*, *mânual*, e. c. Notez anke ke filozôfo, filolôgo e filolôgio ligesas per acento, e ke *philosôphia, ceremônia, litûrgia*, e. c. estas la latina acentizo, quan la Franci e segun lia exemplo anke kelka altra nacioni chanjis...

Pos tante bona demonstro l'Akademio povis nur aceptar la regulo quan Sro JESPERSEN indikis klare kom preferinda. Ol agis lo unanime minus un voco per la decido 57 : L'acento esas sur la lasta silabo di l'infinitivi e sur la prelasta silabo di la cetera vorti. Ma en plursilaba radiki, i e u nemediate avant vokalo ne povas recevar l'acento. Konseque omna radiki finanta nun per y pos konsonanto chanjos ol ad i. (*Progreso*, III, 322.)

Pose aparis en III, 392, la sequanta konsideri :

« Unu de nia amiki astonesis pri la nova (nova) regulo di acentizo, qua semblas ad il komplikita; il preferus regulo tote uniforma, exemple : l'acento sempre sur la prelasta silabo, ed il qualifikas *ecepti* omna deviacio de ta simplega regulo. Altru remarkas nur, ke la nova regulo donas a kelka vorti acentizo ne « naturala ».

A to ni respondos : 1e ke la regulo di acentizo esis longe diskutata hike, ante la decido di l'Akademio, qua rezultis de ta diskuto ipsa; 2e ke nula *regulo* di acentizo povas sequar la naturala acentizo, pro ke ca acentizo esas *senregula* (t. e. senuniforma regulo); 3e ke nula regulo di acentizo povas kontentigar omna populi, pro ke l'acento varias, por la sama vorti segun la lingui. On devas agnoskar, ke la nova regulo konstitucas granda simpligo en l'ortografio, per ke ol unigas la finali -io, -yo, inter qui on ofte hezitis e dubis, sugun l'atesto di multi. Ol esas do reala simpligo ed uniformigo.

Ti qui dezirus simpligar ed uniformigar « komplete » la regulo di acentizo esas Franci, e quale Franci nule komprenas l'importo di l'acento por la cetera populi. Semblas a li indiferenta acentizar ca o ta silabo, pro ke li reale acentizas nula, o (nekoncie) acentizas *sempre la lasta*. Ico esas grava kulpo e danjeroza eroro. L'acentizo maxime importas, ne nur a la beleso e harmonio di nia linguo, ma a lua komprenebleso por omna (o maxim multa) populi. Or de l'internaciona vidpunto, esas nule indiferenta, ke la finali -ar, -ir, -or dil infinitivo esez acentizata o senacenta. Simile, esas tote *neposibla*, fonetike, acentizar *aquô* e *lingûo*, *filîo* o *familîo*, *sekretariô* e *notariô* (quankam Esperanto facas la lasta kulpo) ankore (mem) min *qûa*, *qûo*. Ne esas arbitriala regulo, ma fonetikal fakto universal, ke la vokali *i* e *u* avan altra vokali divenas generale mi-konsonanti, ne nur en la finali, ma interne di la vorti (ex. : *koliaro*, *buliono*, *liuto*) (1). La nova regulo simple konstatas ica fakto, nur kelke generaligate ol, pro ke omna regulo devas esar generala.

On ne devas parolar pri « ecepti », pro ke ni adoptas regulo diversa por speci de vorti o de vokali, qui esas reale diferanta. Existas nula neceseso, mem nula motivo, por ke l'acentizo esez « simpla ed uniforma ». t. e. falez sempre sur la sama silabo *en omna vorti*; tala acentizo meritus prefere la nomo di « arbitriala regulo ». Se Zamenhof adoptis tala regulo por Esperanto, to ne venas de irga profunda intenco o misterioza sajeso; il simple imitis l'acentizo di sua linguo, la Polona. Se ulu havas la yuro reprochar, ke nia regulo ne esas « simpla », to certe ne esas l'Esperantisti, qui, fanfaronante pri la simpleso di lia gramatiko en « 16 reguli », kontas kom un sola regulo... la tota konjugado! »

(1) Pro to, en la linguistiko indo-europeana, li esas la sola vokali, qui genitas diftongi. Per to li distingesas esence de la ceteri.

Texto extraktita vortope ek la libro "Kompleta Gramatiko detaloza di la linguo internaciona Ido" da L. de Beaufront, Apendico 1-ma.

Literaturo

1 - La leono e la fluganta moskito. Fablo da Esopo.

Olim audaca moskito proximigis su a leono e dicitis al rejo dil animalaro:

- Me ne pavoreskas avan vu, nam malgre vua akuta denti e forta pedi qui per grindita ungli facile ocidas granda bestii, me esas plu forta kam vu !

- Forirez e jenez altro per vua stultaji ! - dicitis la leono dum ke olu esis mi-dormita sur la fresha do komfortoza herbo.

Itere la moskito parolis a la leono:

- Vu timas kombatar pro sen-kurajo ! Do me ipsa inicios la kombato por savar qua esas la maxim forta ek ni, to esas, la futura rejo !

Kelke iraceskita pro ne povar siestar tranquile pro la jenesado da la fluganta insektacho, la leono respondis ironioze ad ol :

- Konsentite ! Frapez mea kapo per vua fortega pugni !

La moskito flugis rapide adsur la nazo di la leono e pikis ol plurafoye. La doloroza pikado vere jenegis la leono, qua por ekpulsar la moskito de la nazo uzis lua pedi. Desfortunoze la leono vice ekpulsar la insekto nur skrachis per sua ungli la nun sangifanta nazo. Shamoze la vinkita leono fine pregis a la moskito finar la surnaza pikado.

La moskito, felica pro vinkir en la kombato, flugis blinde cirkum la kapo di la vincita leono. Dum la flugado la moskito dicitis laute:

- Me esas la maxim forta, me esas la maxim forta... !

Yuste la joyo ne multe duras che qui ne meritas ol. Pro flugar fole e ne atencar la posibla danjeri, la insekto kaptesis da araneo-reto. Yen trista vivo-fino por la nova rejo !

Etikala konkluzo:

Lor vinko montrez modesteso.

Tradukita nevortope da Fernando Tejón, I.S.H.-ano.

2 - La formiko e la nivo, Portugalana rakonto tradukita da Gonçalo Neves.

Formiko: entravis pedo en la nivo.

Formiko - «Nivo, tu es tante forta, ke tu mea pedo entravas!»

Respondas la nivo: - «Tante forta esas me, ke la suno me fuzas.»

Formiko: - «Suno, tu es tante forta, ke tu fuzas la nivo, qua mea pedo entravas!»

Respondas la suno: - «Tante forta es me, ke la muro me impedas.»

Formiko: - «Muro, tu esas tante forta, ke tu impedas la suno, qua fuzas la nivo, qua mea pedo entravas!»

Respondas la muro: - «Tante forta es me, ke la muso me perforas.»

Formiko: - «Muso, tu esas tante forta, ke tu perforas la muro, qua impedas la suno, qua fuzas la nivo, qua mea pedo entravas!»

Respondas la muso: «Tante forta es me, que la kato me manjas.»

Formiko: - «Kato, tu esas tante forta, ke tu manjas la muso, qua perforas la muro, qua impedas la suno, qua fuzas la nivo, qua mea pedo entravas!»

Respondas la kato: «Tante forta es me, ke la hundo me mordas.»

Formiko: - «Hundo, tu esas tante forta, ke tu mordas la kato, qua manjas la muso, qua perforas la muro, qua impedas la suno, qua fuzas la nivo, qua mea pedo entravas!»

Respondas la hundo: «Tante forta es me, ke la bastono me batas.»

Formiko: - «Bastono, tu esas tante forta, ke tu batas la hundo, qua mordas la kato, qua manjas la muso, qua perforas la muro, qua impedas la suno, qua fuzas la nivo, qua mea pedo entravas!»

Respondas la bastono: «Tante forta esas me, ke la fairo me brulas.»

Formiko: - «Fairo, tu es tante forta, ke tu brulas la bastono, qua batas la hundo, qua mordas la kato, qua manjas la muso, qua perforas la muro, qua impedas la suno, qua fuzas la nivo, qua mea pedo entravas!»

Respondas la fairo: «Tante forta esas me, ke l'aquo me extingas.»

Formiko: - «Aquo, tu esas tante forta, ke tu extingas la fairo, qua brulas la bastono, qua batas la hundo, qua mordas la kato, qua manjas la muso, qua perforas la muro, qua impedas la suno, qua fuzas la nivo, qua mea pedo entravas!»

Respondas l'aquo: «Tante forta esas me, ke la bovo me drinkas.»

Formiko: - «Bovo, tu esas tante forta, ke tu drinkas l'aquo, qua extingas la fairo, qua brulas la bastono, qua batas la hundo, qua mordas la kato, qua manjas la muso, qua perforas la muro, qua impedas la suno, qua fuzas la nivo, qua mea pedo entravas!»

Respondas la bovo: «Tante forta esas me, ke la buchisto me buchas.»

Formiko: - «Buchisto, tu esas tante forta, ke tu buchas la bovo, qua drinkas l'aquo, qua extingas la fairo, qua brulas la bastono, qua batas la hundo, qua mordas la kato, qua manjas la muso, qua perforas la muro, qua impedas la suno, qua fuzas la nivo, qua mea pedo entravas!»

Respondas la buchisto: «Tante forta esas me, ke la morto me forprenas.»

3 - Poemo: Pro la nuboz veter, da Anaguma no Enpitsu.

Pro la nuboz veter
 on darf askoltar soni
 ek spumifant mar-ondi
 olqui dum la somer-
 monati efacesis pro
 la kriado dal kindar.

Pro la nuboz veter
 on darfas promenar,
 serchar nul, por trovar
 mikra trezori preter
 la duni, preter la ondi;
 trezori qui ig revar.

Pro la nuboz veter
 on regardas la ciel
 olqua montras koton-
 nubi chanjema del
 grizea til blank kolor,
 kom obliviot dolor.

...pro la nuboz veter
 qua eventis casomer.

4 - Poemi tradukita aden Ido da Andreas Juste.

Aquo hastas.

Aquo hastas e tre flu,
 Flecho flug rapide plu,
 Vento povas ne restar,
 Ol kun nubi must urjar.
 Plu rapid e plu subit
 Hom e hom-vanaji glit,
 E por oli es tro lent
 Aquo, nubi, flech e vent.

da Martin OPITZ

Por en la mondo sucesar.

Por en la mondo sucesar
 Oportas aboyar kun hundi
 E hipokrite kurbetar.
 Por en la mondo sucesar,
 Flatar e same trahizar :
 Avane laudi, dope vundi !
 Por en la mondo sucesar
 Oportas aboyar kun hundi.

da Anthonis de ROOVERE

5 - Poemo da Pablo Neruda, tradukita aden Ido da Adrián Pastrana.

Me povas skribar la maxim trista versi canokte

Skribar, exemple: "La nokto esas steloza,
e tremetas, blua, l'astri, fore".

La noktala vento jiras en la cielo e kantas.

Me povas skribar la maxim trista versi canokte.
Me amis elu, e kelkafoye elu anke amis me.

Dum nokti sama kam ica me havis elu inter mea brakii.
Tantafoye me kisis elu sub la nefinita cielo.

Elu amis me, kelkafoye, me anke amis elu.
Quale ne amir elua granda fixa okuli!

Me povas skribar la maxim trista versi canokte.
Pensar ke me ne havis elu. Sentar ke me perdis elu.

Audar la senmezura nokto, plu senmezura sen elu.
E la verso falas a l'anmo quale a la pasturajo la roso.

Quan importas ke mea amo ne povis gardar elu?
La nokto esas steloza ed elu ne esas kun me.

To esas omno. Fore ulu kantas. Fore.
Mea anmo ne saciesas da perdabis elu.

Por proximigar elu mea regardo serchas elu.
Mea kordio serchas elu, ed elu ne esas kun me.

La sama nokto qua blankigas la sama arbori.
Ni, lora ni, ja ne esas le sama.

Me ja ne amas elu, to esas certa, ma quante me amis elu!
Mea voco serchis la vento por tushar sua orelo.

Di altru. Elu esos di altru. Quale antee elu esis di mea kisi.
Elua voco, elua klara korpo. Elua nefinita okuli.

Me ja ne amas elu, to esas certa, ma forsan me amas elu.
Esas tanta kurta l'amo e tanta longa la oblivio.

Pro ke dum nokti sama kam ica me havis elu inter mea brakii,
mea anmo ne saciesas da perdabis elu.

Quankam ca esez la lasta doloro qua elu produktas me,
e ci esez la lasta versi qui elun me skribas.

Horoskopo

I - Arieto : (20.marto-20.aprilo) - Vu devus plear che la lotrio nam, tale, vu divenos milioniero.

II - Tauro : (20.aprilo-20.mayo) - Vua onklino Kunigunda di Tegulcigalpa invitis vu venar vizitar el en lua hemo. Ne irez ad-ibe, nam esos aviono-aplasto !

III - Jemeli : (20.mayo-20.junio) - Vua filiulo Antonius volas irar a la "gay pride" di Amsterdam. Ne impedez lu irar e partoprenar. Ibe ilu renkontros la grand amoro di lua vivo.

IV - Kankro : (20.junio-20.julio) - Cadie vu renkontros la viro di vua vivo dum efektigar kompraji en la supermerkatu di vua urbo.

V - Leono : (20.julio-20.agosto) - Dum ca monato, ni konsilas a vu sejnarn vakancale en Islando. Vu ne regretos lo !

VI - Virgino : (20.agosto-20.septembro) - Vua avino di Nederlando, balde rimariajos su kun Chiniano. Lo esos tre felica uniono, nam ilu havas multa pekunio.

VII - Balanco : (20.septembro-20.oktobro) - Vu divorcos balde. Esas justatempe, pro ke vua spozino esas fatigita lansar sencese pladi ad-sur vua kapo.

VIII - Skorpiono : (20.oktobro-20.novembro) - Ne-expektite vu heredos la debaji di vua onklulo di Kalkutta.

IX - Arkerio : (20.novembro-20.decembro) - Vu intencas ekmigrar a Chinia, nam esas laboro por vu ibe. Vu esas justa e vu esos tre fortuneza e felica en ita lando.

X - Kaprikorno : (20.decembro-20.januario) - Checheniana amikino telefonis a vu pro ke el volas livar ca lando e refujar altraloke. Aceptez, pro ke en Chechenia elu mortigesus lor atento.

XI - Varsero : (20.januario-20.februaro) - Vua patrono propozas nova laboro en Tailando. Se vu aceptos vu ganos multa pekunio ibe.

XII - Fishi : (20.februaro-20.marto) - Vua amiko Ahmed intencas konvertar vu al islamo. Refuzez, tante plu ke lu esas celita extremista Mohamedisto.

Horoskopo, da Profesoro Yoshida Alexandrakis.

La ludeyo

Cafoye on ne mustas uzar matematikala savo en "la ludeyo".

1- La perdita vokali

Interretal virusacho manjis omna vokali ek la proverbi ekstraktita de la pdf-libro "Ido proverbaro". Voluntez skribar oli en korekta vorti-loki por montrar la kompleta proverbi a la lekteri interesata:

Nula   ofico   sen   benefico

T_mp_   _s_s   p_k_n_

N_l_   pr_m_   s_n   s_d_r_

V_k_   b_r_l_   m_x_m   l_t_   s_n_s

_z_ta   kl_f_   s_mpr_   br_l_s

2- La mixigita literi

Dum ke me lektabas "La spegulo granda", da Mohammed Mrabet, (editerio Tia libro, Amsterdam) eventis violentoza tertremo en mea lando. Pro ke la literi ne esis suficante bone imprimita sur la papero, oli des-rangizis en singla vorto. Rangizez korekte oli por lektar rezumita texto pri la temo di ca lektinda libreto. Mirakloze ula vorti restis sen chanji pri la rango di la literi, ma cakaze la inko-koloro chanjis de nigra a reda. To vere esas mikra helpo, ka ne ?

anizteVit eanrTg, **Ali**, nloyuu ralrua,
ontrasrenk e pose majasria a al egabel
Raschida. lI ovastr orp **li** ndagra doom
ne al buro. aL skona id ial filoi
adportas tredioag, dekan **Raschida**
augmentante venasdi datobsea ad uael
perturbiva raalt eog, rlitaeve da le ne
gulospe ne al dasno-saloon id lai mdoo.

Da Fernando Tejón, I.S.H.-ano.

Termini klarigenda pri UMTS

En la antea numero di Adavane! aparis artiklo pri la UMTS-teknologio konteninta termini klarigenda por personi qui ne relatas nuna teknologio. Me dankas a nia samideano Gert Heintze pro ilua helpo pri ica afero e vi memorez ke sam-maniere, irgu povas kunlaborar plubonigante la revuo per vua kontributaji. Yen la listo di termini:

UMTS: (Universal Mobile Telecommunications System). "Universala Movebla Telekomunikala Sistemo". Nova sistemo por posh-telefonado.

GPRS: (General Packet Radio Service). "Generala Paketala Radio-Servo". Aktuala sistemo pri posh-telefonado.

GSM: (Global System for Mobile Communications). Unesma dijitala sistemo por posh-telefonado.

Bito: Bazala unajo di komputorala informeso.

Baito: Grupo di ok biti.

IP: (Internet Protocol). "Interretala Protokolo". Protokolo por transporto di datumu per la interreto.

bps: (Bit per second) . "Biti ye singla sekundo". Mezuro di la rapideso di sendo di la informeso.

SMS: (Short Message System). Sistemo por sendo di kurta mesaji tre difuzata en la nuna posh-telefonado. Nur povas sendesar til 160 literi.

MMS: (Multimedia Message System). Sistemo por la sendo di mesaji kontanta texto, voco e imaji.

Artiklo da Antonio Padilla, I.S.H.-ano.

Adio !

La redakteri gratitudas la sendita mesaji ed artikli dal afabla lekteri. Singla artiklo publikigita esas opiniono di sua auctoro, do por komento pri irga artiklo voluntes sendar direte mesajo al auctoro, od al interretal adreso dil Ido-Societo Hispana qua risendos la mesajo al artiklo-auctoro. Altralatere la komenti pri irgaspeca erori en Adavane! ya esos bonvena kom utilajo por plubonigar pokope la revuo.

Til la sisesma numero, lektebla de la monato novembro.

La redakteri.